ISSN 2080-1807

TORUŃSKIE STUDIA BIBLIOLOGICZNE
2019, nr 1 (22)

Alina Brzuska-Kępa

Uniwersytet Łódzki

e-mail: alinabrzuska@uni.lodz.pl

Janusz Dunin, *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku*, opracował, wstępem poprzedził i podał do druku Jacek Ladorucki, wydanie pierwsze, Łódź 2018. Recenzja

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2019.007>

STRESZCZENIE: Opracowanie Janusza Dunina *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku* jest zapisem teorii książki jego autora. Dunin traktował książkę holistycznie jako materialny przekaz tekstu, w którym ważne są wszystkie jego elementy: od okładki, przez tekst do wewnętrznych zdobień książki. Ważne jest też funkcjonowanie książki w relacji z innymi dziedzinami sztuki. Obecne wydanie jest reedycją klasycznej rozprawy Janusza Dunina z 1982 roku.

SŁOWA KLUCZOWE: Janusz Dunin, rozwój cech wydawniczych książki literackiej, książka literacka, polska książka literacka, książka XIX i XX wieku.

Nazwisko Janusza Dunina na trwałe wpisało się do kręgu znanych bibliofilów, literaturoznawców i bibliologów. To z całą pewnością postać nietuzinkowa, zarówno jeśli chodzi o życiorys prywatny, jak i zainteresowania i działania naukowe.

W świecie książki Janusza Dunina znajdujemy zagadnienia dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych publikacji literatury polskiej, kul-

tury popularnej i publikacji dla dzieci i młodzieży. Mieszczą się w nim badania edytorskie, bibliofilstwo, ekslibrisologia, czytelnictwo i wiele innych zagadnień, często trudnych do jednoznacznego zakwalifikowania w porządku dyscyplinarnym¹. Uczony w ciągu kilkudziesięciu lat swojej pracy jako bibliotekarz i wykładowca zgromadził liczny księgozbiór, kilkanaście kolekcji bibliofilskich, bogatą korespondencję i wiele materiałów o dużej wartości naukowej². W bibliografii dorobku Dunina, zebranej w dwa lata po jego śmierci, znalazło się ponad dwieście trzydzieści publikacji o charakterze naukowym, popularnonaukowym bądź zawodowym, związanych z zainteresowaniami uczonego, a nie wliczono doń felietonów publikowanych w „Bibliotekarzu”, „Nowych Książkach” i „Odgłosach”, artykułów na łamach prasy codziennej czy drobniejszych tekstów w literaturze specjalistycznej³.

¹ Najbardziej chyba rozpoznawalnymi dziełami Janusza Dunina są *Papierowy bandyta: książka kramarska i brukowa*, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1974; (razem z Cecylią Duninową) *Philobiblon polski*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983; *Księżeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci: z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*, Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991; *Pismo zmienia świat: czytanie, lektura, czytelnictwo*, Warszawa-Łódź, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. Na temat dorobku J. Dunina w ujęciu całościowym pisał J. Ladorucki, np.: J. Ladorucki, *Janusz Dunin-Horkawicz (1931–2007)*, „Media-Kultura-Społeczeństwo” 2008, nr 3, s. 23–27; tenże, *Prof. Janusz Dunin (1931–2007) – bibliolog, medioznawca, bibliofil*, „Maximo cum studio” (dodatek do miesięcznika „Wydawca”) 2008, nr 2, s. 13–16; tenże, *Janusz Dunin: badacz osobny. Uwagi o cechach metody naukowej i bibliologii otwartej uczonego*, „Roczniki Biblioteczne” 2013, t. 57, s. 103–112; tenże, „*Pojedziemy w cudny kraj...*”. O aspektach teorii i historii książek dla dzieci w dorobku naukowym Janusza Dunina, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2014, vol. 12, s. 165–176; tenże, *Antropologiczne wątki bibliologii Janusza Dunina*, [w:] *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, red. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki, Łódź-Warszawa 2014, s. 455–469.

² Zob. np. *Dawne książki dla dzieci. Kolekcja Janusza Dunina* [katalog], oprac. Jacek Czarnik i Paweł Pietrzyński, Wałbrzych 1988; *Książki, które miałem. Varia i szpargalia. Aukcja starodruków, ksiąg szacownych i modernych, czasopism i szpargalików Janusza Dunina*, oprac. J. Dunin, K. Politowicz, Łódź 1995; *Vilniana i lithuanica. Pożegnanie z księgozbiorem [katalog aukcji antykwarycznej]*, oprac. Maria Szczuka-Kempa i Andrzej Kempa, Łódź 2005; *Teka aukcyjna nr 1 (3) '99. Z kolekcji Janusza Dunina. Literatura jarmarczna, brukowa i okolice: rzeczy rzadkie i zapomniane*, Łódź 1999; *Katalog aukcyjny publikacji dotyczących exlibrisu i małej grafiki ze zbiorów Cecylii i Janusza Duninów*, oprac. Maria Szczuka-Kempa i Andrzej Kempa, Łódź 2002.

³ Zob. A. Kempa, *Bibliografia dorobku piśmienniczego prof. dra. hab. Janusza Dunina*, [w:] *Pasja książki. Studia poświęcone pamięci Janusza Dunina*, red. Jacek Ladorucki i Magdalena Rządrowska, Łódź 2009, s. 56–79.

Jego życie naznaczone było pasją książki, która zajmowała go jako fenomen kulturowy, całościowe zjawisko artystyczne i społeczne.

Z tego tytułu zatem, ważne, o ile nie centralne, miejsce w dorobku naukowym Janusza Dunina zajmuje publikacja *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku*, na podstawie której uzyskał tytuł naukowy doktora habilitowanego. Została ogłoszona drukiem w 1982 r. jako monograficzny numer czasopisma „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Scientiarum Artium et Librorum”. Wydana techniką tzw. małej poligrafii w nakładzie zaledwie 500 egzemplarzy, szybko stała się popularna i ceniona w kręgach specjalistów. To praca, która weszła do kanonów lekturowych na studiach bibliologicznych w najważniejszych uczelniach w kraju. Stanowi najpełniejszą wypowiedź autora w zakresie teorii książki. Jej wartość nie słabnie i dziś, co zadecydowało o reedycji publikacji w Wydawnictwie Uniwersytetu Łódzkiego w roku 2018. Obecne wydanie opracował, poprzedził wstępem i podał do druku dr Jacek Ladorucki, adiunkt w Katedrze Informatologii i Bibliologii Uniwersytetu Łódzkiego, w której – gdy była jeszcze Katedrą Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej – wiele lat pracował Janusz Dunin. Jako uczeń profesora, dr Ladorucki obecnie jest m.in. badaczem i kontynuatorem jego myśli bibliologicznej.

Przedmiotem opracowania Dunina stały się przemiany postaci książki literackiej w ścisłym powiązaniu z jej funkcją od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej.

Podstawowym założeniem tej pracy jest przypisanie książce, jako środkowi przekazu tekstu literackiego, wartości immanentnych, nie-obojętnych w procesach powstawania, obiegu i odbioru tego tekstu⁴.

Publikacja jest opracowaniem niezwykle przemyślanym i starannym. Autor zamknął ją w dwunastu rozdziałach, poprzedzonych obszernym wstępem.

Rozdziały prezentują dociekania Janusza Dunina z takich obszarów, jak badanie morfologii książki, ewolucja struktury publikacji, przemiany form wydawniczych i ich szeroko rozumiane skutki społeczne. W praktyce

⁴ K. Migoń, *Teoria książki w ujęciu Janusza Dunina*, [w]: *Pasja książki...*, s. 18.

profesor sprowadza rzecz do pytania o to, jak forma edytorska wpływała na wartość użytkową tekstu, zawsze bowiem twierdził, że tekst jest odczytywany przez książkę, jej wygląd, kształt i koncepcję edytorską. Bogactwo problemów analizowanych w publikacji, daje czytelnikowi obszerną wiedzę edytorską na temat mechanizmów funkcjonowania książki w przeszłości i kształtu publikacji współczesnych. Istotne są wyjaśnienia pokazujące, jak forma wydawnicza wpływa na odczytanie tekstu i komunikację literacką.

Zawarte w kolejnych rozdziałach przemyslenia – ułożone w sposób spójny – dotyczą na przykład zagadnień związanych z treścią i gatunkami dzieł literackich, takich jak choćby autorstwo i tytułatura. Dunin nie odrywa jednak treści od formy książki. Nie bierze pod uwagę tekstu wypreparowanego, lecz traktuje książkę jako całość. Zwraca uwagę na dostosowania edytorskie książek w zależności od treści i przynależności gatunkowej. Przyjmuje założenie, że

zewnętrzne cechy książki w znacznym stopniu determinują nastawienie i oczekiwania czytelników, jako że kierując się jej ukształtowaniem, potrafią oni ocenić, co jest łatwe i popularne, co sensacyjne, a co prawdopodobnie bardziej *serio*⁵.

Inny rozdział publikacji dotyczy zdobnictwa wewnętrznego książki. Zdobnictwo graficzne, zdaniem badacza, tworzy swoistą ekspresję książki i stanowi o dodatkowych potencjałach dzieła literackiego.

Dunin zauważał także, że często materialne elementy książki stawały się cenniejsze jako świadectwo kultury, niż jej treść. Ważne dla niego były zatem tzw. parateksty – okładki i obwoluty oraz oprawy, znaki polecenia i cenzury – które, jego zdaniem, także niosą treści, tworzą system i odgrywają ważną rolę w społecznym funkcjonowaniu literatury, wpisują się w bogactwo treści, które przedstawia książka jako nośnik fizyczny komunikatów pozaliterackich. Tym samym poniekąd upomniał się o elementy dotychczas zazwyczaj lekceważone w refleksji naukowej.

Dunin opisuje także szerokie konteksty funkcjonowania książki: jej relacje z czasopiśmiennictwem i innymi środkami przekazu artystycz-

⁵ J. Dunin, *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku*, opracował, wstępem poprzedził i podał do druku Jacek Ladorucki, Łódź 2018, s. 28.

nego – takiego jak teatr, muzyka czy film. Jest to praca łącząca wiedzę literaturoznawczą z bibliologiczną, historyczną i kulturoznawczą.

Wydanie z 2018 r. różni się od pierwodruku dosłownie drobiazgami. Ilustracje, którymi wzbogacona została publikacja, w reedycji są podpisane, podczas gdy wydanie z 1982, zapewne ze względu na ograniczenia w składzie tekstu, zawiera jednostronicowy spis ilustracji. Wykorzystując współczesne możliwości techniczne i edytorskie, w wydaniu przygotowanym przez Jacka Ladoruckiego zamieszczono zdjęcia kolorowe. W kolorze umieszczono dziewiętnastowieczny frontyspis ozdobny ze *Wspomnień lat ubiegłych* Wojciecha Goczałkowskiego z roku 1862, twardą oprawę *Pamiętników kwestarza* Ignacego Chodźki z 1881, trzy z okładek broszurowych popularnych książek dwudziestolecia międzywojennego i dwie okładki książek adresowanych do dzieci i młodzieży. W rozdziale *Znaki polecenia i cenzury* znika podział na podrozdziały o poleceniach i zakazach, a treść całości ujęta została w podrozdziale *Polecenia*. We wprowadzeniu brak jest uwag na ten temat, być może zatem taki układ treści jest niezamierzony i wynika po prostu z przeoczenia na etapie przygotowań do druku.

Opisana w publikacji morfologia książki, udokumentowana jest drukami charakterystycznymi dla różnych etapów ewolucji poszczególnych opisywanych elementów składowych, wzbogacona uwagami o historii czytelnictwa i instytucji wydawniczych i poparta mnóstwem ciekawostek, niekiedy nawet anegdotycznych. Całość świadczy o niezwykle wprost erudycji i lekkości pióra jej autora, którego nietuzinkowość podkreślano już na wstępie.

Monografia Dunina jest niezwykle cennym źródłem wiedzy nie tylko dla naukowców. Ze względu na klarowność i zwięzłość wywodu, ta bogata informacyjnie praca jest zarazem pasjonująca jako lektura sama w sobie. Skorzystać z niej mogą np. studenci filologii polskiej zajmujący się edytorstwem, studenci studiów bibliologicznych, a także wszyscy inni miłośnicy książki literackiej, zainteresowani jej morfologią i rozwojem. W *Rozwoju cech wydawniczych...* znajdziemy nie tylko analizę różnorodnego materiału źródłowego, lecz także wiele sugestii i inspiracji dotyczących kolejnych naukowych dociekań związanych z wydawaniem książek literackich. Autor zachęca m.in. do badań w zakresie recepcji form książki. Stawia również ważne pytania, np. o to, jak powinny wyglądać reprinty, by można było uznać je za dostatecznie wierną kopię oryginalnego wydania,

ponadto zachęca do dyskusji nad tym, jaką rolę w kulturze pełnią edytor czy dystrybutor – księgarz, hurtownik – ponieważ, jak pisze

na los i przyjęcie książki, a wraz z nią zawartego w niej dzieła, oddziaływało nie tylko to, w jaki sposób była ona wydana, ale również ile kosztowała i jak była rozpowszechniana⁶.

Opracowanie Dunina kończy się na latach przedwojennych. Jak pisał Krzysztof Migoń, ten

steoretyzowany opis właściwości strukturalnych i funkcjonalnych książki literackiej [...] nie miał w dotychczasowym piśmiennictwie precedensów⁷.

Jak dotąd, nie miał także wiernych kontynuatorów. A publikacja ta stanowić może z całą pewnością bodziec dla badaczy książki wieku XX i XXI – który wszak poszerza ramy jej kultury o całą gamę rozwiązań cyfrowych.

Bibliografia

- Dunin Janusz, *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku*, opracował, wstępem poprzedził i podał do druku Jacek Ladorucki, Łódź 2018.
- Dunin Janusz, *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Scientiarum Artium et Librorum”, Łódź 1982.
- Dunin Janusz, *Papierowy bandyta: książka kramarska i brukowa*, Łódź 1974.
- Dunin Janusz, Dunin Cecylia, *Philobiblon polski*, Wrocław 1983.
- Dunin Janusz, *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci: z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Dunin Janusz, *Pismo zmienia świat: czytanie, lektura, czytelnictwo*, Warszawa–Łódź 1998.

⁶ J. Dunin, *Rozwój cech...*, s. 55

⁷ K. Migoń, *Teoria książki w ujęciu Janusza Dunina*, [w]: *Pasja książki...*, s. 18.

- Kempa Andrzej, *Bibliografia dorobku piśmienniczego prof. dra. hab. Janusza Dunina*, [w:] *Pasja książki. Studia poświęcone pamięci Janusza Dunina*, red. Jacek Ladorucki i Magdalena Rzadkowolska, Łódź 2009, s. 56–79.
- Ladorucki Jacek, *Janusz Dunin-Horkawicz (1931–2007)*, „Media–Kultura–Społeczeństwo” 2008, nr 3, s. 23–27.
- Ladorucki Jacek, *Prof. Janusz Dunin (1931–2007) – bibliolog, medioznawca, bibliofil*, „Maximo cum studio” (dodatek do miesięcznika „Wydawca”) 2008, nr 2, s. 13–16.
- Ladorucki Jacek, *Janusz Dunin: badacz osobny. Uwagi o cechach metody naukowej i bibliologii otwartej uczonego*, „Roczniki Biblioteczne” 2013, t. 57, s. 103–112.
- Ladorucki Jacek, „*Pojedziemy w cudny kraj...*”. *O aspektach teorii i historii książek dla dzieci w dorobku naukowym Janusza Dunina*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2014, vol. 12, s. 165–176.
- Ladorucki Jacek, *Antropologiczne wątki bibliologii Janusza Dunina*, [w:] *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, red. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki, Łódź–Warszawa 2014, s. 455–469.
- Migoń Krzysztof, *Teoria książki w ujęciu Janusza Dunina*, [w:] *Pasja książki. Studia poświęcone pamięci Janusza Dunina*, red. Jacek Ladorucki i Magdalena Rzadkowolska, Łódź 2009, s. 14–25.
- Dawne książki dla dzieci. Kolekcja Janusza Dunina* [katalog], oprac. Jacek Czarnik i Paweł Pietrzyński, Wałbrzych 1988.
- Książki, które miałem. Varia i szpargalia. Aukcja starodruków, ksiąg szacownych i modernych, czasopism i szpargalików Janusza Dunina*, oprac. Janusz Dunin, Krzysztof Politowicz, Łódź 1995.
- Vilniana i lithuanica. Pożegnanie z księgozbiorem [katalog aukcji antykwarycznej]*, oprac. Maria Szczuka-Kempa i Andrzej Kempa, Łódź 2005.
- Teka aukcyjna nr 1 (3) '99. Z kolekcji Janusza Dunina. Literatura jarmarczna, brukowa i okolice: rzeczy rzadkie i zapomniane*, Łódź 1999.
- Katalog aukcyjny publikacji dotyczących exlibrisu i małej grafiki ze zbiorów Cecylii i Janusza Duninów*, oprac. Maria Szczuka-Kempa i Andrzej Kempa, Łódź 2002.

Janusz Dunin, *The Development of The Editorial Features of the Polish Literary Book in the 19th and 20th Centuries*. Review

ABSTRACT: Janusz Dunin's study *The Development of the Editorial Features of the Polish Literary Book in the 19th and 20th Centuries* is a record of its author's book theory. Dunin treated the book holistically as a material form of text in which all the elements are important: from the cover, through the text to the interior decorations. The relationship between the book and other fields of art is also important. The reviewed edition is a re-edition of Janusz Dunin's classic dissertation from 1982.

KEYWORDS: Janusz Dunin, development of the editorial features, literary book, polish literary book, book of 19th and 20th century.